

УДК 37.018.1:173:165.742

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1\(19\)-560-566](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1(19)-560-566)

Гончар Людмила Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії інституційного виховання, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, тел.: (044) 455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКА ЯК ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ

Анотація. Увага до проблеми професійного самовизначення як передумови майбутнього професійного саморозвитку особистості зумовлена не лише необхідністю її адаптації до сучасних соціально-економічних умов, а й природною потребою людини знайти своє місце в житті. З'ясовано, що особливого значення ці питання набувають у старшому шкільному віці, коли перед людиною постає важливе питання - визначитися зі своїм майбутнім, насамперед за сферою своєї професійної діяльності. Основним у юнацькому віці є особистісне самовизначення, що має ціннісно-сміслову природу, активізує старшокласника на визначення ним своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, осягнення сенсу власного існування.

У статті акцентовано, що професійне самовизначення – це процес самопізнання й об'єктивного оцінювання людиною своїх індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, що їх висуває та чи інша професія. Цей процес охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності, пронизуючи весь життєвий шлях людини; це процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності.

Значна увага приділена особливостям юнацького віку, який є сензитивним для професійного самовизначення. Так, в юнацькому віці основу самовизначення становить особистісне самовизначення, яке має ціннісно-сміслову природу, активізує старшокласника на визначення ним своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, осягнення сенсу власного існування.

З'ясовано, що успішність професійного самовизначення старшокласників певною мірою залежить від усвідомлення або відчуття ними своєї «реалізаційної спрямованості», головного напрямку особистісної і професійної самореалізації. Реалізаційна спрямованість старшокласників як аспект життєвого

та особистісного самовизначення має відображення не лише в ієрархічній структурі мотиваційної сфери, а й виявляється в їхніх цілеспрямованих вчинках і поведінці, переживається на емоційному рівні у формі інтересу, бажання, захоплення, покликання, відчуття перспективи тощо.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійний саморозвиток, юнацький вік, старшокласник.

Honchar Liudmila Viktorivna Doctor of Educational Sciences, Professor, senior researcher, Institute of Problems on Education National Academy of Educational Sciences of Ukraine, St. M. Berlynskogo, 9, Kyiv, 04060, tel.: (044) 455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF A HIGH SCHOOL STUDENT AS A PROCESS OF ESTABLISHING THEIR PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT

Abstract. Attention to the problem of professional self-determination as a prerequisite for the future professional self-development of an individual is due not only to the need for their adaptation to modern socio-economic conditions, but also to the natural need of a person to find their place in life. It has been found that these questions become especially important in high school age, when a person faces an important question - to decide on their future, primarily in the field of their professional activity. Personal self-determination, which has a value-meaning nature, is the main thing in youth, which activates the high school student to define their position in relation to the socially produced system of values, to understand the meaning of their own existence.

The article emphasizes that professional self-determination is a process of self-discovery and objective assessment by a person of their individual characteristics, comparison of their professionally important qualities and capabilities with the requirements of this or that profession. This process encompasses the entire period of a person's professional activity: from the emergence of professional intentions to leaving work, permeating the entire life path of a person; this is the process of a person making a decision regarding the choice of future work.

Considerable attention is paid to the peculiarities of youth, which is sensitive for professional self-determination. Thus, at a young age, the basis of self-determination is personal self-determination, which has a value-meaning nature, activates the high school student to determine their position in relation to the socially produced value system, to understand the meaning of their own existence.

Taking into account the fact that in youth the personal future acquires special significance, the chronological boundaries of the life perspective expand, the

opinion that the leading factor that causes the inner meaning and success of personal self-determination is the presence of a person with a clear image of their future has gained recognition.

It was found that the success of professional self-determination of high school students to a certain extent depends on their awareness or feeling of their "realization orientation", the main direction of personal and professional self-realization. The implementation orientation of high school students as an aspect of life and personal self-determination is reflected not only in the hierarchical structure of the motivational sphere, but also manifests itself in their purposeful actions and behavior, experienced on an emotional level in the form of interest, desire, admiration, vocation, sense of perspective, etc.

Keywords: professional self-determination, professional self-development, youth, high school student.

Постановка проблеми. Увага до проблеми професійного самовизначення як передумови майбутнього професійного саморозвитку особистості зумовлена не лише необхідністю її адаптації до сучасних соціально-економічних умов, а й природною потребою людини знайти своє місце в житті. Особливого значення ці питання набувають у старшому шкільному віці, коли перед людиною постає важливе питання - визначитися зі своїм майбутнім, насамперед за сферою своєї професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню різних аспектів проблеми професійного самовизначення - розкриттю сутності цього феномену, окресленню внутрішніх і зовнішніх ознак його прояву, формуванню готовності до самовизначення і саморозвитку - присвятили свої праці сучасні українські дослідники В.Мачуський, О.Губенко, А.Калінська, Н.Ковтуненко, Н.Ковальська, Т.Кравченко, Л.Повалій та ін.

Проблему професійного саморозвитку досить глибоко і багатоаспектно розглядали В. Загв'язінський, І. Зязюн, С. Сисоєва, Л. Левченко та ін.

Однак проблема професійного самовизначення старшокласника як передумова його майбутнього професійного саморозвитку ще не була розроблена в повному обсязі.

Мета статті – висвітлення окремих теоретичних аспектів проблеми професійного самовизначення учнів старших класів закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійний розвиток і саморозвиток особистості - це процес набуття та вдосконалення професійно-особистісних якостей, професійних знань, вмінь та навичок.

Узагальнення наукових джерел засвідчує, що професійне самовизначення – це процес самопізнання й об'єктивного оцінювання людиною своїх

індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, що їх висуває та чи інша професія. Цей процес, за переконанням Т.Кравченко, охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності, пронизуючи весь життєвий шлях людини; це процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності. З огляду на це, зміст професійного самовизначення полягає в усвідомленні індивідом себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінювання ним своїх індивідуально-психологічних якостей і зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професій до спеціаліста; усвідомлення своєї ролі в конкретній системі соціальних відносин і своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей; саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети [3, С.33].

Протягом навчання у старших класах учень має створити свій життєвий план – вирішити, ким бути у майбутньому. Професійне самовизначення передбачає самообмеження, відмову від підліткових фантазій, в яких дитина могла стати представником будь-якої, найбільш привабливої з її погляду професії. Окрім того, професійне самовизначення старшокласників пов'язане з вибором ними соціального середовища, «приєднання» до професії як до певної сфери соціальної активності [3, С.34].

Для юнацького віку характерним є відносно стійке уявлення про себе. До 16-17 років виникає особливе особистісне новоутворення, яке позначається терміном «самовизначення». Самовизначення передбачає пошук відповіді на запитання щодо свого існування і пов'язане з такою характеристикою юнацького віку, як спрямованість у майбутнє, вибором професії. Водночас психологічна готовність увійти у доросле життя і зайняти в ньому гідне місце передбачає не завершенні в своєму формуванні психологічні якості, а визначену зрілість особистості. Тобто, у дітей цього віку сформовані психологічні утворення і механізми, які забезпечують їм можливість (психологічну готовність) безперервного особистісного зростання як у теперішньому, так і в майбутньому.

У зарубіжній психології аналогом поняття особистісного самовизначення виступає категорія «психосоціальної ідентичності», що передбачає відповідь юнака на запитання «Хто Я?» і «Який мій подальший шлях?». У пошуках відповіді на них індивід вирішує, які дії є для нього важливими, і на цій основі виробляє відповідні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Це зумовлює виникнення у юнаків прагнення до переоцінки самого

себе у відносинах з іншими (насамперед близькими, рідними) людьми, суспільством у цілому [6, С.108-109.].

Таким чином, в юнацькому віці основу самовизначення становить особистісне самовизначення, яке має ціннісно-сміслову природу, активізує старшокласника на визначення ним своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, осягнення сенсу власного існування.

Зважаючи на те, що в юнацькому віці особливої значущості набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи, у науковій літературі набула визнання думка про те, що провідним чинником, який спричинює внутрішній зміст та успішність особистісного самовизначення, є наявність у людини чіткого образу свого майбутнього (за Дж. Л. Клінебергом).

Образ власного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності людини і повною мірою залежить від неї самої. Тому цілком правомірно стверджувати, що потреба впливати на майбутнє є одним із провідних механізмів індивідуальної активності, який визначає напрям і характер її дій [3, С.35].

Результатом професійного самовизначення в старшому шкільному віці є вибір майбутньої професії. Допомога у правильному виборі професії передбачає необхідність спеціальної організації діяльності школярів, що охоплює: отримання знань про себе (образ «Я»); про світ професій (аналіз професійної діяльності); співвідношення знань про себе і знань про професійну діяльність (професійна проба). Ці компоненти є основними складовими процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії. Професійна орієнтація як вагомий засіб ефективності професійного самовизначення має спрямовуватися на активізацію внутрішніх психологічних ресурсів особистості для того, щоб, залучаючись до професійної діяльності, вона могла повною мірою реалізувати себе в обраному виді трудової діяльності.

Процес професійного самовизначення припускає і переорієнтацію, у разі потреби, на іншу професійну діяльність, з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду та індивідуальних можливостей. Для визначення професії школяру необхідне чітке уявлення про самого себе, свої здібності, вміння, інтереси, домагання, обмеження та їх причини; знання вимог та умов досягнення успіху, усвідомлення переваг і недоліків, можливостей і перспектив у різних напрямках трудової діяльності. У зв'язку з цим професійне самовизначення розглядаємо як процес виховання, розвитку і прояву тих якостей особистості, мотиваційних настановлень, умінь, які забезпечували б їй можливість свідомо й обґрунтовано обрати вид професійної діяльності. При

цьому слід зважати на те, що в умовах жорсткого ринку людина має не тільки орієнтуватися на досконале володіння професією, а й бути психологічно готовою до зміни професійної діяльності, виконання ролі і функцій «вільного носія» соціальних послуг.

Соціально-економічні трансформації, характерні для сучасного українського суспільства, відповідним чином позначаються на образі професійного майбутнього старшокласників. Йдеться, зокрема, про зміни, що мають місце у сфері трудової діяльності, виробничих відносин, коли ринок праці вносить свої корективи у затребуваність робітничої сили, чітко регламентує так звану «моду» на професії, які користуються попитом у різних галузях соціального буття. Як наслідок, діти старшого шкільного віку доволі часто не опиняються в тій соціальній ситуації розвитку, яка адекватно сприяла б формуванню у них особистісно спрямованої на професійний вибір мотивації. Причина цього полягає в тому, що сучасні учні не встигають за стрімкими змінами в соціумі й доволі часто виявляються не підготовленими до самостійної професійної життєдіяльності.

Дослідник А. Масанов вважає, що ефективність професійного самовизначення старшокласників значною мірою залежить від того, наскільки їм вдається подолати психологічні бар'єри, що постають перед ними у цьому процесі. Психологічний бар'єр - це переживання, яке заважає виконати задумане. До таких бар'єрів відносимо: недостатню зацікавленість, лінощі; невизначеність власних інтересів; невпевненість у собі; розгубленість через незнання своїх можливостей; стан розпачу, що виникає внаслідок браку необхідної інформації; сумніви в успіху задуманого; сумніви в правильності вибору; острах критики й висміювання; острах піти проти думки оточення (батьки, однолітки); острах поразки; побоювання можливих неприємностей і труднощів; страх відповідальності; острах самостійності; побоювання виявити ініціативу; страх припуститися помилки; побоювання ризикувати; страх перед невизначеністю ситуації [2, с. 7]. Таким чином, професійне самовизначення старшокласників розглядається нами як невід'ємна складова цілісного процесу, пов'язаного з процесами самовизначення у світогляді, особистісного і соціального самовизначення.

Висновки. Отже, успішність професійного самовизначення старшокласників певною мірою залежить від усвідомлення або відчуття ними своєї «реалізаційної спрямованості», головного напрямку особистісної і професійної самореалізації. Реалізаційна спрямованість старшокласників як аспект життєвого та особистісного самовизначення має відображення не лише в ієрархічній структурі мотиваційної сфери, а й виявляється в їхніх цілеспрямованих вчинках і поведінці, переживається на емоційному рівні у формі

інтересу, бажання, захоплення, покликання, відчуття перспективи.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо підвищення мотивації учнів до самостійного професійного самовизначення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, пошук нових форм, методів організації та засобів професійного самовизначення, яке є основою для подальшого професійного саморозвитку особистості.

Література:

1. Ковальська Н.М. Формування готовності старшокласників до вибору професії у сфері менеджменту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук». Київ, 2003. 22с.
2. Масанов А. В. Виявлення психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості . Наука і освіта, 2008. № 8-9. С. 76-79.
3. Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників : методичний посібник / В. П. Горпинюк, О. М. Доукіна, Т. В. Кравченко, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, Л. В. Повалій, В. Г. Постовий, А. В. Хижняк, О. Л. Хромова ; за заг. ред. Т. В. Кравченко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 268 с.
4. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця: монографія / за ред. В.А.Ковальчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.
5. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: теорія і практика: монографія / Шахрай В.М. (ред.), Гончар Л.В., Канішевська Л.В., Малиношевський Р.В. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 169 с.
6. Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах: монографія / Гончар Л. В. (ред.), Кравченко Т. В., Мачуська І. М. та ін. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176 с.

References:

1. Kovalska, N.M. (2003). Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vyboru profesii u sferi menedzhmentu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. Nauk» [Formation of readiness of high school students to choose a profession in the field of management] Kyiv [in Ukrainian].
2. Masanov, A. V. (2008). Vyiavlennia psykholohichnykh barieriv u profesiinomu samovyznachenni osobystosti [Identification of psychological barriers in the professional self-determination of an individual]. Nauka i osvita. 2008, 8-9. [in Ukrainian].
3. Pedahohichna pidhotovka simej riznoho typu do profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv : metodychni posibnyk (2014). [Pedagogical preparation of families of various types for professional self-determination of high school students]. Za zah. red. T. V. Kravchenko. Kirovohrad : Imeks-LTD [in Ukrainian].
4. Profesiinyi samorozvytok maibutnoho fakhivtsia: monohrafiia (2011). [Professional self-development of the future specialist]. Za red. V.A. Kovalchuk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
5. Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: teoriia i praktyka: monohrafiia (2022) [Formation of readiness of high school students for responsible parenthood: theory and practice]. Za zah. red. Shakhrai V.M. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
6. Honchar, L. V. (red.), Kravchenko, T. V., Machuska, I. M. ta in. (2016). Formuvannia simeinykh tsinnosti u ditei shkilnoho viku v suchasnykh sotsiokulturnykh umovakh: monohrafiia. [The formation of family values in school-age children in modern socio-cultural conditions] Kharkiv: «Drukarnia Madryd» [in Ukrainian].